

Den nya arbetslösheten

Urban Janlert

Arbetslösheten är inget nytt fenomen. Ändå talar vi om den *nya* arbetslösheten. Varför?

Arbetslösheten i Sverige är nu högre än någonsin. Den drabbar dessutom grupper som tidigare sällan varit hotade av arbetslöshet. Arbetslösheten är hög även i storstäderna. Många fruktar att de höga arbetslöshetstalen skall bli bestående även om konjunkturen förbättras. Det är bakgrunden till att man nu kan tala om en *ny arbetslöshet*.

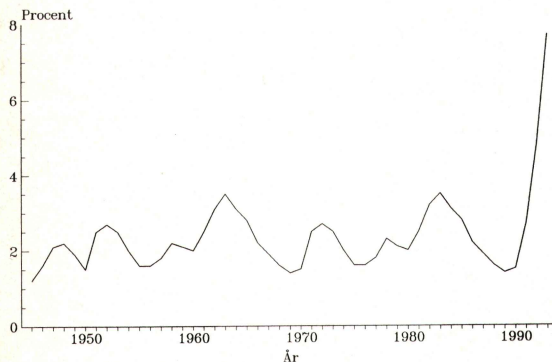
Urban Janlert är socialmedicinare och har under senare år forskat om arbetslöshetens effekter på hälsan.

Högre arbetslöshet än någonsin

I ett internationellt perspektiv har Sverige under efterkrigstiden haft en mycket låg arbetslöshet. Statistiken från 1945 och framåt visar att årsmedelvärdet för arbetslösheten aldrig varit högre än 3,5 procent fram till 1992. De två topparna inträffade med 20 års mellanrum, 1963 och 1983. Men nu har arbetslösheten nått helt nya nivåer (se *figur 1*). Under 1992 steg arbetslösheten till 4,8 procent, och prognosen för 1993 pekar på ett årsgenomsnitt av 7,7 procent.

Förklaringen till den höga arbetslösheten är inte bara den försämrade konjunkturen i kriserna Sverige.

Figur 1. Relativ arbetslöshet i Sverige 1945–1993.

Bakom de höga siffrorna ligger en delvis förändrad syn på arbetslösheten. Full sysselsättning diskuteras inte längre som ett socialt mål för ett demokratiskt samhälle. Det som tidigare betraktats som ett självklart negativt fenomen, har på senare tid av allt fler också setts som en förutsättning för en sund ekonomisk utveckling. Ekonomiprofessorn Bertil Ohlin skrev redan 1949 att en optimal sysselsättningsnivå måste innebära en viss arbetslöshet (1). Det är en tanke som tycks ha fått större genomslag idag än tidigare.

Nya grupper drabbas

Traditionellt har arbetaryrken och yrken med låga krav på utbildning, liksom yrken inom sektorer i samhället som går igenom en kraftig omstrukturering varit riskyrken för arbetslöshet. Å andra sidan har många tjänstemän, långtidsutbildade och personer verksamma inom sektorer som utvecklas kraftigt knappast betraktat arbetslöshet som en allvarlig risk.

Idag är situationen annorlunda. Även bland tjänstemän är arbetslösheten hög. Det finns många akademiker som inte får arbete, och verkställande direktörer går AMS-kurser. Detta är för många en ny situation, som sprider en allmän osäkerhet: *ingen* tycks gå helt säker för arbetslösheten.

Inte bara skogslänen

Arbetslösheten har varit endemisk i vissa områden, framför allt i landets glesbygdslän. Dessa har ofta haft en arbetslöshet som varit 2–3 gånger större än den i storstäderna. Det har varit ett uttryck för att arbetslösheten delvis varit ett strukturellt fenomen, där krympande verksamhet inom t ex skogs- och jordbruket lett

En optimal sysselsättningsnivå måste innebära en viss arbetslöshet

Idag finns de flesta arbetslösa i storstäderna

till sysselsättningssvårigheter samtidigt som storstäderna expanderat inom nya branscher (tjänstesektorn, dator-branschen m m).

Idag finns dock de flesta arbetslösa i storstäderna. Den relativa arbetslösheten är visserligen störst i norrlandslänen, men antalet arbetslösa bara i Stockholms län är fler än antalet arbetslösa i alla norrlandslänen tillsammans.

Ett permanent högarbetslössamhälle?

Erfarenheter från andra länder, låter oss ana att om arbetslösheten en gång nått över en viss nivå, är det svårt att återvända till en riktigt låg nivå igen. Trots högkonjunkturen i slutet av 1980-talet var arbetslösheten hög i flera västeuropeiska länder.

Den höga arbetslösheten i Europa har i första hand inte kunnat förklaras med en ökad tillströmning av arbetslösa. I stället beror de höga siffrorna på att arbetslöshetstiden förlängs för dem som redan varit arbetslösa. Under tioårsperioden 1974–83 steg arbetslösheten i England från 3,6 till 16 procent. Såväl vid början som slutet av denna period var inflödet av arbetslösa cirka 1,7 procent per månad. Vad som däremot ändrade sig var den genomsnittliga arbetslöshetstiden: 1974 var den 2,1 månader och 1983 hade den närmare femdubblats till 9,4 månader (2).

Långtidsarbetslösheten diskvalificerar

Det är rimligt att tänka sig att ju längre man är arbetslös, desto svårare är det att få arbete igen. Dels på grund av att ens professionella värde minskar, genom att man inte underhåller sin kunskap och tillägnar sig ny. Dels genom att en lång arbetslöshet i bagaget knappast är en positiv signal för en tilltänkt arbetsgivare. Men som med så mycket annat är arbetslösheten också något man vänjs vid. Arbetslöshet innebär en ökad passivitet, och ju längre man är arbetslös desto mindre aktivt söker man arbete och desto mindre motiverad blir man också att göra det.

Flera utländska studier bekräftar riktigheten i detta resonemang. Däremot har undersökningar hittills inte

kunnat visa samma pessimistiska bild i Sverige (3). Det tycks som om långtidsarbetslöshet inte försämrar chanserna som man skulle frukta. Sannolikt beror detta på vårt svenska system med en aktiv arbetsmarknadspolitik. Oron gäller om det kommer att vara så även i framtiden. Risken finns, då arbetsmarknadspolitiken inte orkar med, då antalet arbetslösa blir allt fler och då långtidsarbetslösheten ökar, att Sverige även i detta avseende "internationaliseras", dvs vi kommer att få en situation där långtidsarbetslöshet kraftigt ökar risken för utslagning.

En svensk undersökning bland ungdomar visar att bland dem som tidigt blir arbetslösa så är risken cirka dubbelt så stor att man skall vara arbetslös efter fem år, jämfört med dem som inte var arbetslösa strax efter skolan (4).

Vad betyder den nya arbetslösheten för hälsan?

Eftersom den nya arbetslösheten är ny är det svårt att veta vilka effekterna blir. Men det som är nytt i Sverige, är inte lika nytt i alla länder. Vissa slutsatser kan alltså dras från internationella studier.

Ur ett teoretiskt perspektiv kan man hävda att arbetslösheten borde drabba tjänstemän hårdare än arbetarna. Bakgrunden till en sådan slutsats skulle vara att tjänstemännen i högre grad än arbetarna har ett arbete som involverar dem intellektuellt och känslomässigt. Det borde vara en större förlust att tappa ett arbete som engagerar en djupt, än ett arbete som man utför i första hand för pengarnas skull.

De flesta studier om arbetslöshetens ohälsoeffekter är gjorda på arbetare, men ett fåtal studier omfattar också tjänstemän. Däremot finns det få undersökningar som försökt jämföra arbetarnas och tjänstemännens reaktioner. De fåtaliga studier som finns ger dock inget underlag för den ovan gjorda teoretiska slutsatsen. Genomgående tycks arbetarna notera mer ogynnsamma effekter på hälsan av arbetslöshet än tjänstemännen då det gäller hjärtbesvär, ledbesvär och högt blodtryck

Risken för arbetslöshet är dubbelt så stor bland dem som tidigare varit arbetslösa

(5). Teori och empiri stämmer här inte riktigt överens, troligen på grund av att ganska litet tankemöda och få studier ägnats området.

Land och stad

Det är lätt att föreställa sig att det är svårare att uthärda arbetslösheten i en lägenhet i staden än i en villa på landet. Möjligheterna att använda sin tid som arbetslös till något meningsfullt förefaller större på landsbygden än i staden. Ett sådant antagande får ett visst stöd i litteraturen (6). Stadsborna tycks uppleva större ekonomiska problem vid arbetslöshet än dem på landsbygden. Det sociala nätverket är också i större utsträckning knutet till arbetsplatsen i staden än på landet. Eftersom en majoritet arbetslösa nu finns i staden innebär det risk att den nya arbetslösheten innebär en större utmaning än tidigare.

Högarbetslöshetssamhället

Det finns en del studier som antyder att om arbetslösheten stiger, så drabbas den enskilde inte lika hårt. Troligtvis är detta en kombination av dels en mindre uttalad selektion till arbetslösheten (ju hårdare lågkonjunkturen slår till, desto mer urskilningslöst drabbar den människorna), dels att synen på arbetslösheten är en annan. Dessutom kan man förvänta sig att i ett samhälle med många arbetslösa är beredskapen att möta arbetslösheten större. Vi vet t ex att andelen som tillhör erkänd arbetslöshetskassa är betydligt högre bland de anställda i områden med hög arbetslöshet än bland de anställda i storstadsområdena.

Även om effekten skulle bli mindre för var och en när arbetslösheten stiger, är detta inte liktydigt med att den totala effekten av arbetslöshet skulle vara mindre vid högre arbetslöshet. Vid hög arbetslöshet är det ju avsevärt fler som drabbas, varför skadefaktorn skall multipliceras med ett mycket större tal. Sannolikt stiger de negativa effekterna på folkhälsan med stigande arbetslöshet.

Om arbetslösheten stiger så drabbas den enskilde inte lika hårt

Vem skall bära krisens bördor?

I en artikel i Ekonomisk debatt har ekonomen Hans T:son Söderström pekat på att arbetslösheten slår hårt mot vissa grupper. Som ekonom har han varit skeptisk till att arbetslösheten skulle medföra särskilt stora effekter för den enskildes välfärd, men han konstaterar samtidigt att det är:

”... klart belagt att arbetslösheten slår särskilt hårt mot redan tidigare svaga grupper på arbetsmarknaden. Dessa grupper kan på så sätt få bära en oproportionerligt stor andel av Sveriges anpassningsbördor till ett låginflationssamhälle.” (7)

Man kan i det läget fråga sig om det är en rimlig fördelning av krisens börda, att man minskar de offentliga utgifterna genom att försämra just de arbetslösas ekonomiska villkor. Den svenska arbetslöshetsersättningen är dessutom begränsad i tid, i motsats till förhållandena i t ex Storbritannien och Tyskland. Arbetslösheten kan i formell mening därför aldrig bli särskilt långvarig – kan man inte få hjälp på annat sätt blir man så småningom utförsäkrad, där den enda möjligheten till ekonomisk ersättning som återstår är socialtjänstens insatser.

REFERENSER

1. Ohlin B: The problem of employment stabilization, New York 1949.
2. Löfgren K G, Engström L: The duration of unemployment: theory and empirical evidence. I: Holmlund B, Löfgren K G, Engström L (eds): Trade unions, employment and unemployment duration. Oxford: Clarendon Press, 1989.
3. Edin P A: Unemployment duration and competing risks: evidence from Sweden. Scand J of Economics 1989;91(4):639–653.
4. Hammarström A, Janlert U: Blir arbetslösa ungdomar utslagna? Hygiea 1992;101(2):356.
5. D'Arcy C, Siddique C M: Unemployment and health: An analysis of "Canada Health Survey" data. International Journal of Health Services 1985;15:609–635.
6. Dooley D, Catalano R, Jackson R et al: Economic, life and symptom change in a non-metropolitan community. J Health Soc behav 1981;22:144–145.
7. Söderström H T: Stigande arbetslöshet – en social katastrof? I: Bergström V (red): Varför överge den svenska modellen? 12 uppsatser om arbetslöshet och stabiliseringspolitik. Tiden, 1993, sid. 126–140.

Stadsborna tycks uppleva större ekonomiska problem vid arbetslöshet